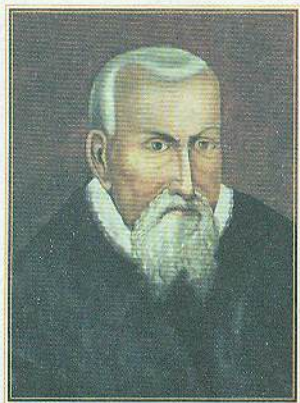

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ В XVI — ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.

§ 1. Ранній новий час в історії України

Роздивіться ілюстрацію. Що вам відомо про зображеного історичного діяча? Які історичні умови розвитку українських земель уособлюють його життя та діяльність? З якими подіями та процесами ці умови пов'язані? Сформулюйте кілька тверджень, що характеризують життя в Україні наприкінці епохи середньовіччя.

▲ Портрет
Юрія Котермака.
Невідомий художник.
Початок XX ст.

1. Які хронологічні межі раннього нового часу в історії України?

Торік на уроках історії України ви дізналися про те, яким було українське середньовіччя – період, що тривав від другої половини V до початку XVI ст. Ви дізналися, що це був час формування української державності. На межі VIII–IX ст. постала держава з центром у Києві – Русь (Руська держава), яка за часів розквіту об'єднала землі від Балтійського до Чорного моря. Її правителі – князі із династії Рюриковичів – були могутніми володарями тогочасного світу. Традиції державотворення підхопила Волинсько-Галицька держава (Королівство Руське), а князь Данило Романович отримав королівський титул. За часів політичної роздробленості окремі українські князівства набули самостійності. Згодом Київське, Подільське, Волинське, Чернігово-Сіверське та Турово-Пінське князівства

ввійшли до складу Великого князівства Литовського і мали великий вплив у новій державі. Що ж до Галичини, то вона була приєднана до Польського королівства, Закарпаття належало до володінь Угорського королівства, Буковина та Бессарабія – до Молдовського князівства.

На зламі XV–XVI ст. в історії України розпочалася наступна доба, яку історики називають *новим*, або *модерним*, часом. Як і в європейській історії, цей період тривав до початку XX ст.

У добі нового часу виокремлюють два етапи: *ранній новий час*, або *ранньомодерний*, що тривав до кінця XVIII ст., і *пізній*, або власне *новий час*, – від кінця XVIII до початку XX ст.

Ранній новий час в історії України називають *козацькою добою*, оскільки її ключовим явищем було зародження козацтва та постання Української козацької держави – Війська Запорозького. Знаменням

європейського раннього нового часу, відгомін якого долинув і до українських земель, історики називають Великі географічні відкриття та церковну Реформацію, а в культурному розвитку – Високе Відродження.

Цього навчального року ви вивчатимете історію раннього нового часу, протягом якого на українських землях відбулися докорінні політичні, соціально-економічні та культурні зміни.

Перша третина XVI ст. – час воєнного протистояння з Московським царством, унаслідок якого сусідня країна більше ніж на століття окупувала Чернігово-Сіверщину. У 1569 р. більшість українських земель увійшла до складу Речі Посполитої – держави, що до кінця XVIII ст. домінувала в Центрально-Східній Європі.

Війни з Московією, протистояння з Османською імперією та Кримським ханством сприяли зміцненню боєздатності українського війська й позначилися на оборонному будівництві. Саме в цей час формувалася новий соціальний стан – козацтво, якому долею судилось об'єднати різні прошарки українського суспільства та продовжити традицію творення Української держави.

Ранній новий час приніс відчутні зміни і в культурне життя України. Завдяки ідеям Реформації з'явилися нові навчальні заклади – братські школи, колегіуми, академії, набуло поширення книгодрукування, українською мовою перекладено Святе Письмо, що започаткувало новий етап у її розвитку.

 Що означає поняття «новий час»? Із чим пов'язують початок нового часу в європейській історії? Позначте на лінії часу хронологічні межі українського середньовіччя та нового часу. Спираючись на знання, отримані на уроках історії в 7-му класі, та на основі тексту сформулюйте запитання для історичної вікторини, які стосуються дат, подій, понять, постатей, географічних назв, що визначали напрям історичного розвитку українських теренів на початку нового часу.

 Прочитайте уривок із праці сучасного британського історика Нормана Дейвіса. У чому автор убачає підстави для образного визначення Ренесансу як періоду, що «не торкався ногами землі»? Як за такої характеристики, на думку вченого, цей ідейний рух спромігся розбити «шкаралуцу середньовічної цивілізації»? Чи можна вважати наведені міркування відповіддю на запитання, чому хронологічні межі нового часу розмиті й лише приблизно збігаються в різних країнах? Зробіть висновок про те, у чому найістотніша відмінність нового часу від середньовіччя і чому саме ця відмінність стала рушієм цивілізаційного поступу.

 За одну з найчільніших прикмет Ренесансу вважано «незалежність думки». Його ідеалом була людина, що, опанувавши всі галузі мистецтва і мислення, не потребує залежності від жодного зовнішнього авторитету для формування знань, уподобань і гадок...

Великі географічні відкриття – відкриття європейських мореплавців XV – середини XVII ст., унаслідок яких було відкрито нові землі та прокладено морські маршрути.

Високе Відродження – період в історії європейського мистецтва кінця XV – першої третини XVI ст., що позначений злетом живопису, архітектури та літератури.

Реформація – релігійно-суспільний рух у Європі XVI – середини XVII ст., що набув форми боротьби проти вчення католицької церкви.

Головним наслідком нового мислення стала дедалі більша переконаність, що людство здатне опанувати світ, у якому живе. Видатні постаті Ренесансу аж іскрилися впевненістю. Вони відчували, що дану Богом винахідливість можна і треба використати для розгадування таємниць Божого світу; а звідси й висновок, що долю людини на землі можна контролювати й поліпшити. Саме в цьому й полягав рішучий розрив з духом середньовіччя, коли релігійність і містицизм зміцнювали якраз протилежне переконання: люди – безпорадні іграшки Провидіння, пригнічені незбагненим функціонуванням усього навколишнього і своєї власної природи. В середньовічних поглядах переважала страшна тривога з приводу неспроможності, невігластва і безсилля людини... Натомість ренесансні погляди жилилися духом визволення та свіжості, породженим дедалі кращим усвідомленням людських можливостей (*Норман Дейвіс. «Європа: Історія»*).

2. Кому завдячуємо вивченням раннього нового часу на теренах України та як учені дізнаються про події того періоду?

Як ви вже знаєте, кожен історичний період має своїх дослідників. Ранньомодерний час не є винятком. Одним з перших історію українського козацтва почав вивчати Микола Костомаров. Він присвятив низку праць питанням його формування, дослідив діяльність гетьманів Богдана Хмельницького, Івана Виговського та Івана Мазепи. Не оминав увагою ні героїчних, ні трагічних сторінок козацької історії. Костомаров першим увів у науковий обіг визначення Запорозької Січі як християнської козацької республіки, а національну боротьбу середини XVII ст. характеризував як козацьку революцію. Наукові розвідки надихали М. Костомарова до літературної творчості, адже він – яскравий поет-романтик, автор історичних драм та повістей. Історичні постаті козацької доби ожили під його пером, поповнивши галерею національних героїв у європейському пантеоні. «На оборону отчизни коханої взяв я в руки оружжя і доти його держатиму, поки життя мого стане і поки вольності не діб'юся» – такі слова, наприклад, Костомаров уклав у уста гетьманові Хмельницькому, який для наступних поколінь став уособленням діяча-державника і провідником національної ідеї.

Великий внесок у дослідження доби належить Володимирові Антоновичу. Саме він відредагував та опублікував дев'ять томів джерел з історії Правобережної України XVI–XVIII ст. Засновником студій з українського права ранньомодерної доби став професор Київського університету св. Володимира Михайло Володимирський-Буданов. Звичай та традиції козацтва стали об'єктом зацікавлення Дмитра Яворницького. Чималий внесок у дослідження українського державотворення XVII–XVIII ст. належить В'ячеславу Липинському, Дмитрові Дорошенку, Андрію Яковліву та Іванові Крип'якевичу.

Традиції вивчення українського нового часу продовжили Федір Шевченко, Катерина Стецюк, Олена Апанович, Валерій Степанков; у царині дослідження українського раннього модерну працює багато сучасних українських учених.

Надзвичайну цінність для розуміння політичних та соціально-економічних подій в Україні в XVII–XVIII ст. мають *козацькі*

літописи: Самовидця, Григорія Граб'янки та Самійла Величка. Серед інших писемних джерел важливе значення мають гетьманські універсали, тексти міждержавних угод, щоденники українських та іноземних політичних діячів, особисте листування тощо.

 Хто започаткував вивчення історії України ранньомодерної доби? На які джерела спираються вчені, досліджуючи події того періоду? Про що свідчить розвиток традиції літописання за часів козацтва?

 Прочитайте уривок із праці дослідниці українського козацтва Олени Апанович. Які особливості історичного розвитку українських земель за середніх віків стали передумовою розбудови українських міст як потужних фортифікаційних осередків у період нового часу? Наведіть факти, що свідчать про тяглість традицій будівництва фортифікацій на українських теренах. Де й чому закладали міста-фортеці володарі Руси та їхні наступники? Чому період після монгольської навали не став для українських земель часом миру? Чому, попри розвиток кам'яного будівництва, на українських теренах і за пізніших часів для спорудження укріплень використовували дерево?

 Майже всі українські міста і значна кількість містечок за традицією обов'язково були укріплені... Скажімо, в Ніжинському полку укріплення, крім Ніжина і Глухова, мали містечка: Мрин, Олишівка, Дивиця, Іван-город, Бахмач, Конотоп, Борзна, Кролевець, Млини, Короп, Вороніж, Ямпіль. У Лубенському полку були укріпленими Лубни, Лукомля, Оржиця, Горошине, Чигирино-Дібровська, Вереміївка, Пирятин, Яблунів, Чорнухи, Журенське, Городище, Сенча, Лохвиця, Глинськ, Ромни, Сміла.

▲ Олена Апанович

Обов'язковим елементом укріплень... були рів і вал. У великих містах фортифікаційні споруди вивершувалися фортечними дерев'яними або кам'яними стінами та баштами, в яких ставили гармати. У містечках, надто прикордонних, вали увінчували палісадами («паліями обставлено») або оточували рогатками чи «надовбами». Палісади робилися двосажневі, загострені з одного кінця, з продовганими отворами у двох місцях для з'єднання їх по одній лінії. Для укріплення містечка йшло не менше 700 палісадів. З боку міста вал обкладали дерном. У ньому робилися «призьби», зруби або тини, а також «розкати» – майданчики для артилерійських гармат (до десяти у великих містах) (Апанович О. «Збройні сили України першої половини XVIII ст.»).

 Прочитайте уривок з Першого Литовського статуту (1529 р.). Чому на початку XVI ст. було закріплено норму про обов'язок брати участь у війні? На кого він поширювався? Які історичні умови сприяли зміцненню самоврядування українських міст і участі їхніх мешканців в організації оборони?